

ПРОБЛЕМА ІСНУЮЧИХ ДЖЕРЕЛ ФОРМУВАННЯ ВІЗУАЛЬНИХ ОБРАЗІВ ПРИ АТРИБУЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ЗБРОЇ МИТНИКОМ.

Літвінов В.В.

(Академія митної служби України м. Дніпропетровськ).

За своє існування людству вдалося створити величезну кількість предметів матеріальної та духовної культури, які в міжнародному [1] та вітчизняному законодавствах [2] об'єднуються під назвою “культурні цінності”.

Це достатньо широке поняття, яке всебічно охоплює людську діяльність. Але слід відзначити, що в суспільстві існує неоднозначне ставлення до різноманітних культурних цінностей, що в свою чергу впливає на пріоритети фахівців та експертів щодо вивчення того чи іншого виду культурного спадку. Так, домінує інтерес до творів живопису, графіки, ювелірного мистецтва, скульптури взагалі та малої пластики зокрема, музичних інструментів. В той час як зброя знаходиться поза увагою більшості дослідників, які дивляться на неї лише як на знаряддя вбивства. Як би то не було, а історично склалося так, що історія людства невід'ємно пов'язана зі зброєю. Зокрема, людина стала людиною завдяки знаряддям праці, серед яких домінувала колюча (спис), ударна (дубина), рубляча (рубило, пізніше кам'яна сокира), колючо-ріжуча (ніж) зброя.

Як бачимо, з часів кам'яного віку і до наших днів майже нічого не змінилось, тільки поширилась кількість видів зброї. А деякі з них конструктивно схожі на що завгодно, крім зброї, завдяки невичерпаній людській фантазії.

Найбільш повно, лаконічно та яскраво своє відношення до зброї та до тих, хто тримає її в руках, висловив Олександр Сергійович Пушкін у вірші “Полководець”. Так, кожне покоління кожної країни мало свої історичні віхи та дати, які залишаються в пам'яті, не вимагаючи подальшого пояснення. Тому, чи

варто дивуватися, що поет обрав саме ці пріоритети, ставлячи портрети військових вище за твори ювелірного мистецтва, символи імператорської влади та інші твори живопису. В більшості випадків саме люди зі зброєю, захищаючи свої держави, давали можливість мирно та спокійно творити на благо суспільства. Тому чи варто дивуватись, що зброя так міцно увійшла в людське життя та стала невіддільним елементом духовної культури. Зверніть увагу на іконографічні зображення архангела Михайла, святих рівноапостольних князів Бориса та Гліба, князя Володимира Святого, яких переважно зображують з мечами, святого Георгія – зі списом. В живопису зображення зброї – обов'язковий елемент чоловічого (а іноді і жіночого) парадного портрета до початку ХХ ст. включно, батального та історичного жанрів. Те саме можна сказати про скульптуру, літературу, боністику, геральдику... В живопису зображення зброї – обов'язковий елемент чоловічого (а іноді і жіночого) парадного портрета до початку ХХ ст. включно, батального та історичного жанрів.

Зброя (чи її зображення) дозволяє досліднику точно встановити вік більшості пам'яток матеріальної культури. Наприклад, саме завдяки зображенню воїна-переможця, вражаючого списом ворога, а точніше його обладунку, намальованого новгородським хлопчиком Онфімом, вдалося встановити вік знайденого під час археологічних робіт дитячого архіву берестяних грамот – XIII століття. Таких прикладів безліч, тому що вся історія людства пов'язана зі зброєю та війнами, а речі не брешуть на відміну від текстів. Особливо зброя, яка ідеально вписана в контекст культури та історії, стверджував старший науковий співробітник Інституту Східнознавства Російської академії наук Михайло Горелик [3]. Не дивно, що окремі зразки холодної зброї увійшли в історію та творили історію, тому що протягом тисячоліть результат битви частіше залежав від якості та гартування клинка, ніж від військового мистецтва. Достатньо згадати Щербець – меч, який використовувався під час коронації польських королів. Згідно легенди цей

клинок належав польському королю Болеславу I Хороброму (965-1025 рр.), який і зробив цю відмітку о київські Золоті Ворота в 1018 р. Для шотландців однією з головних національних святинь залишається меч Уїльяма Уоллеса (1270/1272-1305 рр.) відомого нашим співгромадянам завдяки художньому фільму “Хоробре Серце” (Brave heart) з Мелом Гібсоном у головній ролі. Раритетна зброя має свої імена, іноді більш відомі, ніж імена їх власників. Згадайте історію короля Артура і яке місце в його житті відіграли два клинка: Меч з каменя та Екскалібур (Калібурн). Англійці також зберігають пам’ять про меч Вікно до Пекла, який належав серу Гарету Вікмерському, у фольклорі східних слов’ян міцно ввійшов “Меч Кладенець”, а ісламські народи поважають Дзюльфакар – шаблю пророка Мухамеда. Не поляку важко згадати Лонгінуса Подпітента з роману “Вогнем і мечем”, але його меч Сорвишапку пам’ятають усі, хто знайомі з творами Генріха Сенкевича, особливо ті, хто дивився однойменний фільм Єжи Гофмана. Адам Міцкевич в своєму романі “Пан Тадеуш” також згадує “Кропило”, “Бритву” та “Ножик”, які займають не останнє місце в романі.

Але, якщо ви бажаєте дослідити та вивчити історію зброї лише по пам’яткам літератури та образотворчого мистецтва, то будьте обережні. Справа в тому, що далеко не всі художники, не кажучи вже про режисерів) точно відображають предмети матеріальної культури, саме того часу, який вони повинні відтворювати. Ось лише декілька прикладів.

Великий фламандський живописець доби Відродження Петер Пауль Рубенс (1577-1640 рр.) чітко і в усіх деталях відтворював сюжети давньогрецьких міфів. Але одягнув Рубенс своїх героїв не в давньогрецькі, а в давньоримські обладунки, як це сталося зокрема з Персеєм.

Але те, що можна було зрозуміти в XVII столітті, коли Балканський півострів перебував у складі Отаманської Порти, і про будь-які “дослідження” європейцями залишків давньогрецьких міст не приходилось і мріяти, знайти якесь логічне пояснення ляпам XX-XXI ст. неможливо.

Зупинимось лише на декількох популярних в свій час кінострічках. Залишимо в спокої “д’Артаньян и три мушкетера” режисера Г. Юнгвальда-Хількевича за сценарієм Марка Розовського. Бо цей фільм розглядався завжди як музично-пригодницька історія, а не як історична екранізація роману А. Дюма – своєрідна оперета. То з фільмом “Русь изначальная” (1985 р.) все значно складніше. Не звертаючи увагу на суто кінематографічні невдачі розглянемо те, що пов’язано зі зброєю. Вірогідно, що прагнучи для своєї картини більшої яскравості, режисер створив своєрідного “Толстоевського”, об’єднавши в єдине ціле скіфів та слов’ян, при явному домініанті скіфів. Нагадаємо, що скіфи зникли років за 300 до зображених подій, подібний одяг перестали носити за 800 років. Шкіряний одяг слов’ян у фільмі майже як у сучасних байкерів, вожді слов’ян носять скіфські гривні, кавалерійські загони “росічей” гарцюють в степах Асканії Нова озброєні мечами. Хоча відомо, що слов’яни VI ст. були пішими воїнами, майстрами партизанської війни в лісових масивах, озброєні сокирами, дротиками, луками, стрілами та біологічною зброєю дикими бджолами. Хазарські воїни носять галльські шоломи VIII ст. до н.е. (з території сучасної Франції) та нагрудні прикраси держави Урарту 1500-літньої давнини (територія сучасних Вірменії та Туреччини).

У кінофільмі “Ярослав Мудрий” (1981 р.) зображені події XI ст. Князь

носить діадему не на голові, а на поясі. Обладунок з XVI ст. переїхав в XI ст. Прикладом інтеграції виступає воєвода Твердило, який одягнув на себе дуже гарну куртку-безрукавку з позолоченими бляшками, яка на справді є частиною боснійсько-чорногорського костюма XVIII-XX ст. Ні, звичайно, східні і південні слов'яни близькі народи, але щоб настільки... Про те, як зображують печенігів краще взагалі не згадувати...

Але то сива давнина. А подивіться “Кармелюк” з Іваном Гаврилюком в головній ролі. Україна XIX ст., але чомусь подільські селяни одягнуті по угорській моді, представлені уланські еполети не мають ніяких аналогів в історії уніформи. А зображення селян-кріпаків викликає більше запитань ніж відповідей. Що це за кріпаки, які вперше взявши в руки шаблю, фехтують, як Єжи Міхал Володиєвський, або, як мінімум, Анджей Кміціц¹, а з дрюччям пораються як монахи з острова Окінава? Про сучасні фільми краще не згадувати.

Але, на щастя, не все так погано. Гравюри Альбрехта Дюрера точно передають деталі лицарських обладунків. І це не випадково, тому що Майстер Альбрехт працював з кращими плакіровщиками свого часу, створюючи та розробляючи нові моделі лицарських обладунків. Тому не дивуйтесь, якщо побачите на них це клеймо:

Картини Віктора Васнецова, Василя Верещагіна, Василя Сурікова та інших художників являють собою літопис російської історії, в тому числі, військової історії. Художні фільми: С. Ейзенштейна “Александр Невский”

¹ Головні герої романів Г. Сенкевича “Вогнем і мечем”, “Потоп”, “Пан Володиєвський”.

(1938); І. Савченка “Богдан Хмельницький” (1941); В. Пудовкіна “Минин и Пожарский” (1939), “Суворов” (1940), “Адмирал Нахимов” (1946); Бондарчука “Война и мир” (1966-1967 рр.), “Ватерлоо” (1970 р.), В. Петрова “Пётр Первый” (1937-1938 рр.) настільки пронизані духом історичної правди та достовірності, що деяке відхилення від реальних подій не псує враження. В той же час фільми С.А. Герасимова “Юность Петра” (1980 р.) та “В начале славных дел” (1980 р.) не дивлячись на чудову і професійну гру акторів, якісь яскраві, акуратні і не відтворюють атмосферу кінця XVII ст. Сучасні фільми в більшості випадків взагалі не витримують будь якої критики, прикриваючись гаслом (позицією) режисерів про авторське бачення минулого.

Вибачте за такий великий відступ. Але необхідно зрозуміти, що ті стереотипи, які закладаються через мистецтво, з часом перетворюються в догму. А якщо уявлення помилкове, то його носій несе певну небезпеку до справи бо в подальшому позбавитись, або змінити його майже неможливо.

Інтерес до зброї існував завжди. На Заході колекція стародавньої зброї – це символ стабільності, а лицарський обладунок (не обов'язково оригінал, можлива і реконструкція) в камінному залі – ознака хорошого тону. Мабуть, цим можна пояснити появу у вітчизняних крамницях (далеко не завжди спеціалізованих) відділів, які продають зброю та вихід з “підпілля” майстрів, які виготовляють як справжні витвори мистецтва, так і предмети серійного виробництва. Тому в статті 1 вищеназваного Закону України записано, що серед іншого до культурних цінностей відносяться “різноманітні види зброї, що мають художню, історичну, етнографічну та наукову цінність” (виготовлені до 1945 р. включно) [2; 4], які згідно спеціального порядку набуття права власності громадянами на окремі види майна № 2471-ХІІ від 17 червня 1992 р.” перебувають у фізичних осіб. Функції контролю за переміщенням через кордон культурних цінностей покладена на Державну митну службу України. При цьому необхідно згадати, що у вітчизняному законодавстві відсутня навіть згадка про “митну експертизу”. Іншими словами, митник не має права проводити експертизу предметів [5], які перевіряються на кордоні, але в той же

час він повинен дати відповідь лише на декілька питань в кожному окремому випадку:

- назва виробу (в тому числі і твору мистецтва);
- ім'я автора;
- стиль та техніку виконання виробу;
- вік виробу;
- матеріали, з яких виготовлено виріб;
- розміри виробу;
- вартість виробу.

Коментарі, як кажуть, зайві. І митнику залишається начебто пряма дорога до музейних працівників. І ось тут починається саме цікаве.

Створення експозиції предметів старовинної зброї - одна з складних та мало розроблених проблем музейної роботи. В кожному історичному та краєзнавчому музеї представлені зразки зброї, але ця зброя покликана лише доповнювати інші тематичні експозиції.

Виключення становлять лише експозиції в історично підготовлених інтер'єрах, де зброя органічно входить в інтер'єр замків, палаців, арсеналів.

Пересічний відвідувач музею (та і не тільки він), як правило, не підготовлений до сприйняття старовинної зброї, якщо це тільки не парадна або придворна зброя. Достатньо повних зібрань зброї та обладунків в художніх музеях світу достатньо мало, спеціалізовані експозиції відбуваються рідко, хоча в музейних фондах знаходяться справжні перлини мистецтва зброярів. В той же час мистецтво зброяра, на відміну від робіт художника або скульптора, не може бути зрозуміло нашими сучасниками на прикладі поодиноких зразків. Спеціалісти та експозиціонери начебто докладають чимало зусиль, щоб звернути увагу відвідувачів на художнє, історичне та меморіальне значення зброї. Начебто, тому що по вказаним вище причинам зброя перебуває поза увагою їх інтересів, і, заучивши та переказуючи чужі тексти, вони не в змозі

відповісти на запитання більш-менш підготовленого відвідувача. Тому чи варто дивуватись, що частина музейних працівників часто не в змозі правильно провести атрибуцію своїх експонатів (навіть виставлених в постійних експозиціях) або вражають світ новими, мабуть власноруч створеними, термінами. Щоб не виглядати безпідставно голослівними наведу декілька прикладів. В 3-му залі Дніпропетровського історичного музею імені Д.І. Яворницького на стенді, присвяченому подіям Вітчизняної війни 1812 р., виставлена кавалерійська шпага – державна нагорода Російської Імперії золота зброя “За храбрость”. Начебто все зрозуміло, але музейні працівники визначили цей клинок, як палаш (палаш і шпага схожі між собою як мачете і господарський ніж).

На виставці вогнепальної зброї (відкрилась в тому ж музеї наприкінці 2005 року) виник новий термін – “дамаскувальна сталь”...

Більше того, сучасні молоді “експерти” не можуть відрізнити раритетний витвір холодної зброї від так званого “новодела” та декоративної зброї. А це вже гроші та не маленькі. Так, функціональна копія офіцерської шпаги часів російського імператора Павла I (1796 – 1801 рр.) коштує 5000 доларів США (не будемо згадувати вартість оригіналу). На проведеному 21 квітня 2005 року аукціоні Sotheby's у Нью-Йорку була виставлена (лот 305) імператорська шабля,

виготовлена близько 1910 р. в Бухарі (довжина 925 мм, піхви прикрашені сріблом, емаллю, дорогоцінним камінням). Оцінювалась експертами в 20000-30000 доларів, продана за 90000 доларів. На лондонському аукціоні Sotheby's було продано ніж для розрізання паперу (лот 215) (золото, емаль, нефрит. Фірма Фаберже близько 1900 р. довжина 305 мм). Оцінювався експертами 15000-20000 євро, продано за 28800 євро [6]. Сучасні вироби холодної зброї також коштують недешево. Ніж "Охота"² виготовлений Л. Архангельським і Д. Капелюхою шість років тому коштував 8000 доларів США.

Як бачимо, ціна на подібні витвори мистецтва достатньо висока (в той час як декоративна зброя може коштувати максимум декілька сот гривень і це нормально. Встановлення вартості зброї ускладнюється постійно зростаючою динамікою цін на історичну зброя. За визначенням директора салону "Кірасир" Вадима Ніколаєва (м. Хімкі, Московська область, Російська Федерація) ціни на антикварну зброя щорічно зростають на 10-15% [7]. Історично склалась традиція: при купівлі зброї ніколи не торгуватись. А в окремих випадках за клинки розраховувались золотом або дорогоцінним камінням адекватно вазі зброї (скільки важив клинок стільки треба було віддати золота). На сьогоднішній день існують свої критерії оцінки вартості будь якого виробу минулого або сучасності, які не є предметом цього дослідження.

Підводячи підсумки дослідження, прийнято робити висновки та пропозиції. В нашому випадку вони невтішні. Відсутність будь-якого професійного контролю з боку фахівців-консультантів при зйомках більшості художніх та науково-популярних фільмів, при оформленні музейних експозицій та при проведенні екскурсій ще довго буде ускладнювати процес атрибуції митниками зброї, яка має історичне та культурне значення, ускладнюючи навіть самопідготовку небайдужих.

Література

² Матеріали: дамаська сталь, білий метал, горіх. Загальна довжина 248 мм, довжина клинка 134 мм, довжина піхв - 256 мм, ширина клинка у п'ятки 29 мм. Черен і піхви прикрашені гравіюванням.

1. Конвенція ЮНІДРУА по викраденим або незаконно вивезеним культурним цінностям. 24 червня 1995 р.
2. Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. № 1068-XIV від 21.09.1999 р.
3. Оружие не лжет // Комсомольская правда. – 29 июля 1993 г.
4. Порядок пропуску через митний кордон України зброї, боєприпасів, вибухових матеріалів, сильнодіючих, отруйних, радіоактивних речовин, спеціальних засобів самооборони та інших предметів, на які поширюється дозвільна система і які переміщуються громадянами.
5. Літвінов В.В. Проблеми проведення митної експертизи холодної зброї // Вісник Академії митної служби України. – 2005. – № 3(27). – С. 123-127.
6. Антикварное обозрение – № 2 – 2005. – с. 12, 15
7. Антикварное обозрение – № 3 – 2005. – с. 78.

*Актуальні проблеми економічної безпеки та митної політики
України: матеріали III міжнародної науково практичної конференції – Д.:
АМСУ, 2008. – Т. 2– С. 147-150.*